

Hans Hägerdal

Den Andres röst? Att läsa kolonialismen från den koloniserades synpunkt.¹

Som det relativt nya akademiska fältet postkoloniala studier är, är definitionen av det inte alldeles entydig. Det har karaktäriserats som en ”nomadisk” teoribildning som kan omfatta flera infallsvinklar och perspektiv som är svåra att sammanjämka inbördes. I sin mest basala form syftar det på en *historisk period* präglad av koloniseringsprocessen och dess formella avveckling. Sett ur en mer analytisk synvinkel kan det postkoloniala utgöra en *kritisk undersökning* där tankar om skillnader, handlande, subjektivitet, hybriditet och motstånd undergräver och problematiserar den västerländska diskursen om ”modernitet”. I denna form finns en tydlig koppling till postmodern inklusive poststrukturalistisk teoribildning. I en tredje infallsvinkel söker man utforska *sambandet och interaktionen* mellan kolonisatören och den koloniserade, och inringa de roller de har i förhållande till varandra. Och för det fjärde genomför man en kritisk granskning av de hierarkiska maktrelationer som ger upphov till ”vetenskaplig” *kunskapsproduktion*.²

Min studie är på olika sätt relaterad till alla dessa fyra aspekter. Den är ett led i ett kolonialhistoriskt projekt som i sig självt relaterar till den första av punkterna. Jag undersöker former av interaktion mellan koloniala och inhemska och även ”hybrida” grupper i ett specifikt utomeuropeiskt samhälle under en längre tidsperiod. Detta ger anledning till en kritisk studie av västerländska representationer av den koloniserade *Andre* som relaterar till den andra och fjärde av de fyra punkterna. Samtidigt vill jag gå vidare och fråga om det trots allt inte finns metodiska vägar att ringa in inhemska strukturer som döljer sig bakom dessa representationer – ett studium relaterat till den tredje av våra punkter. Kan man med andra ord höra den Andres röst bakom kolonialtjänstemannens?

Till Timor med nederländska handelsmän

Det material jag kommer att diskutera i det följande är inte litterärt stoff, eller ens reseberättelser eller etnografiska texter. Istället rör det sig om officiella koloniala rapporter som har studerats i europeiska arkiv. Det fall som undersöks gäller tidigmodern asiatisk historia. Det nederländska Ostindiska kompaniet (*Verenigde Oost-Indische Compagnie, VOC*), som var verksamt mellan 1602 och 1799, var en omfattande handelsorganisation och en föregångare till den moderna aktiebolagsformen. Kompaniet hade nederländskt monopol på handelsverksamhet öster om Godahoppsudden och var representerat genom ett stort antal handelskontor från Iran till Moluckerna.³ Det väldiga dokumentariska material som Kompaniet lämnade efter sig, och som i stor utsträckning är bevarat i arkiv, utgör en av våra viktigaste resurser

1 Artikeln bygger på ett paper presenterat vid Svenska historikermötet i Lund, 4-6 april 2008.

2 Mulinari 2001, s. 34.

3 Cribb 2000, s. 106-8, med kartor över asiatiska handelskontor.

för tidigmodern ekonomisk, social och även politisk historia i det maritima Asien. De olika handelskontoren sände årsvis eller oftare rapporter om sin verksamhet till det strategiska centrumet i Batavia, det senare Jakarta.⁴ Dessa åtföljdes av kopior av brev, loggböcker, juridiska handlingar med mera som ansågs vara av vikt. Materialet analyserades av den administrativa personalen i Batavia och användes sedan som grund för strategiska beslut och allokeringar av resurser.⁵

Under 1600-talet utforskade Kompaniet snart samtliga möjliga tillkommersiella verksamheter i Asiens kustländer. Rivalitet med Spanien-Portugal och intresse för asiatiska produkter var den tidigaste drivkraften, men man började snart utnyttja de maritima handelsvägar som redan fanns för att ta över delar av den regionala kommersen i Asien.⁶ Delar av det som idag är Indonesien och Malaysia kom att domineras politiskt av VOC, vars makt gynnades av en kombination av förekomsten av attraktiva produkter (kryddor, värdefulla skogsprodukter, ädla metaller med mera) och de lokala samhällenas relativa politiska svaghet. Kompaniets reserver av kapital och skeppsteknologiska styrka gjorde att det kunde dominera sydöstasiatiska handelscentra och tilltvinga sig monopol på ett antal produkter. Inhemsk skeppsfart trängdes undan, ibland med brutala maktmedel, vilket är en av flera bakomliggande orsaker till den ekonomiska underutveckling sydöstasiatiska samhällen brottats med in i modern tid.⁷

Ett av de mindre handelskontoren var Kupang på ön Timor. Timor är idag politiskt delat mellan en indonesisk och en östtimoresisk del, en uppdelning som i själva verket har sina rötter i den skarpa portugisisk-nederländska rivaliteten i regionen på 1600-talet. Mellan 1641

⁴ Såsom handelsbolag leddes VOC ytterst av en representativ styrelse i Amsterdam, de sjuutton herrarna, som representerade viktigare nederländska städer och provinser. Den exekutiva makten i Asien låg hos generalguvernören i Batavia och hans råd, vilka hade befogenhet att börja krig, sluta fred, knyta kommersiella kontakter och så vidare på eget initiativ. Se Enthoven 2002, s. 38-9; Akveld & Jacobs 2002, s. 14; Tarling 1999, s. 15-6.

⁵ Tarling 1999, s. 16.

⁶ Cribb 2000, s. 106-7; Tarling 1999, s. 144.

⁷ Reid 1993, s. 267-325.

och 1663 intog de resursstarka nederländarna en lång rad portugisiska fort och städer i det maritima Asien, fram till dess att freds slöt sistnämnda år. Det enda område i Sydostasien där Portugal kunde hålla sig kvar och till och med expandera sin makt var Timor med angränsande öar. Ett antal svåra nederländska militära nederlag på 1650-talet begränsade Kompaniets makt till ett stycke land kring Kupang i västligaste Timor, under det att portugiserna dominerade ön i övrigt. Det var ett arrangemang som kom att vara fram till mitten av 1700-talet, då VOC lyckades expandera sitt maktområde i Västtimor.

Timor är en bergig, regnfattig och inte speciellt fruktbar ö av Nederländernas storlek. Temperaturen vid kusterna är hög och området är känt som hälsovådligt för besökare, framför allt till följd av malaria ("den timoresiska febern"). Monsunvindarnas mönster gjorde dessutom att kommunikationerna med omvärlden var problematiska under segelfartygens tid. Ön uppvisar en stor språklig och etnisk mångfald och de mänskliga kulturerna var i äldre tid utpräglad lågteknologiska. Bruket av metaller var begränsat och skrivkonsten nästan okänd. Det ursprungligen amerikanska majset infördes på ön någon gång före 1659 och blev snabbt den viktigaste grödan. De politiska enheterna var småskaliga; de otaliga furstendömena hade en komplex struktur men de så kallade "kungarna" kunde i allmänhet inte uppbåda några större resurser.⁸ Ön hade emellertid en tillgång som gjorde den till en bricka i den globala rivaliteten mellan Nederländerna och Portugal, nämligen sandelträ. Sandel användes för att tillverka rökelse, som i Kina hade en viktig rituell betydelse, samt för medicinska egenskaper och som material för hantverksprodukter. Ekonomiskt bärkraftiga kvantiteter av detta väldoftande trä växte ingen annanstans i Sydostasien, samtidigt som träslaget efterfrågades i Indien och Kina.⁹

Kupang upprättades som nederländsk post 1653. Vid sidan av kustfortet växte en mindre handelsstad fram med en etniskt mycket blandad befolkning. Runt Kupang låg fem små timoresiska furstendömen som var nära allierade med Kompaniet och fungerade som en sorts skyddsgördel. Andra inhemska allierade fanns på de närbelägna öarna Rote, Sawu, Solor och Adonara. Kolonin leddes av en kommandant, *opperhoofd*, som hade ett 40-tal europeiska soldater till sitt förfogande och därför fick ta sin lit till allierade hjälptrupper. En av hans uppgifter var att skriva utförliga rapporter till Batavia en eller två gånger om året. Kopior på rapporterna skickades vidare till Nederländerna där de bevarats fram till idag.

Sex vägar till den Andre

Vilka möjligheter finns då att höra *den Andres* röst genom detta stoff? Frågan rör i vid mening det större problem som hemsökt historievetenskapen under senare decennier, om den villkorlighet som är förbunden med den historiska narrationen.¹⁰ Varje kolonial rapport – som för övrigt kan vara mycket lång, med tjogtals foliosidor – utgör en samtidshistorisk narration, betingad av administrativa och kulturella konventioner, där kommandanten i tio fall av tio söker underbygga och rättfärdiga sina dispositioner inför sina överordnade i Batavia. Metodiskt vill jag emellertid peka på minst sex olika vägar för att dekonstruera det inte alldeles lätthanterliga materialet och ringa in inhemska timoresiska perspektiv.

8 Schulte Nordholt 1971; Ormeling 1956.

9 De Roever 2002, s. 35-59, 327-32.

10 Jfr. Weinstein 2005, s. 71.

Frilägg strukturerna

En första väg handlar om att frilägga de assymetriska strukturerna i texten genom en komparation mellan olika koloniala berättelser. Metodologiskt företar man med andra ord traditionell källkritik, men med delvis andra syften än det ”klassiska” användandet. Det gäller dels en jämförelse mellan olika nederländska rapporter – kommandanterna byttes ofta ut, vilket gör att samma händelseförlopp ofta beskrivs av två eller flera rapportskrivare. Och dels gäller det de två koloniala grupper på Timor som var för sig producerade skrivna berättelser om sin verksamhet, nederländare och portugiser. Bägge dessa kategorier är skrivna utifrån en grundläggande idé om den koloniala dominansens legitimitet, men inom två olika nationella projekt. Deras ofta intensiva ömsesidiga fiendskap bidrar ytterligare till att de återger förhållanden från två helt olika perspektiv.

Detta kan låta som självklarheter. Men sedan blir det mer intressant. Skildringar av timoreserna och deras kulturella enskildheter tenderar i bägge fallen att följa vissa stereotypiserande drag, emblem som var vanligt förekommande i europeiska texter från tidigmodern tid. Deras religion liknades vid djävulsdyrkan, deras tro på spådomar och omen var enfaldig, de själva var vildar, råa och grymma och till på köpet fega och lata. Generalguvernören i Batavia, amiral Speelman, skrädde inte orden när han beskrev sina timoresiska allierade i en rapport år 1683:

”Timoreserna är motståndare till allt arbete, förutom vad som krävs för livets nödtorft. Från sin ungdom är denna nation van vid vapnens bruk och har ingen annan böjelse än krig, och att stoltsera med segrar meddelst långdragna festligheter. Och om deras strupe och buk förbannar deras slöa händer, angriper de åter sin granne och tar för sig av hans överskott. Att våra timoreser har sådan kärlek till vapnen är likväl inte märkligt med tanke på deras rättfärdiga hat mot portugiserna, och de betraktar sig som tillräckligt rika så länge de kallas [Ostindiska] kompaniets vänner och lever under dess beskydd, även om de också vet att de måste skydda sig själva.”¹¹

Än grövre tongångar hörs i den franske ingenjören Pelons berättelse från cirka 1778. Pelon tjänade under flera år under VOC i Kupang och var en uppmärksam iakttagare, men hans förståelse för de inföddas levnadssätt hade sina begränsningar:

”Beträffande deras karaktär må man vara försäkrad om att de är lata, vidskepliga, loja, föräddiska, skurkaktiga, lögnaktiga och okunniga. Dessa fel, så farliga bland andra nationer, behöver man emellertid inte frukta här, till följd av deras brist på snille och mod.”¹²

En ytterligare fransman, Louis de Freycinet, tecknade ett något mer balanserat porträtt 40 år efter Pelon. Det är föga sannolikt att den ponerade ”folkkaraktären” skulle förskjutits i väsentlig grad under denna tid. Likväl har vissa nedsättande omdömen här bytts mot sin direkta motsats, något som naturligtvis visar hur villkorliga alla karaktäriseringar i den vägen är. Omständigheterna kring den partikulära erfarenheten med *den Andre* blir mer utslagsgivande än det av historia och miljö betingade komplex som vi kallar ”kultur”.

”Goda, timida och gästfria, ehuru oroliga och turbulenta grannar – sådan är karaktären bland invånarna i det inre av landet [...] I övrigt är timoresen en barbar i sin fientlighet och

11 Coolhaas 1971, s. 529-30.

12 Pelon 2002, s. 16.

Timoresisk krigare enligt en europeisk illustration från 1600-talet. Bilden ingår i en serie illustrationer av olika folkslag i Ostindien som visar på européernas önskan att klassificera folk efter kulturella särtecken.

en slug bedragare i krig, ehuru han vanligen älskar sanningen [...] Deras omdöme är sunt ehuru trångsynt, och deras intelligens är anmärkningsvärd.”¹³

Freycinet var en tidig etnografisk observatör, och kunde därför à priori förväntas delge delvis andra intryck än en kolonialtjänsteman. Det är samtidigt att märka att inte ens koloniala myndigheters berättelser var entydiga. Det förekom ofta uppskattande ordalag om tapperhet, lojalitet och god kristen anda, i de fall de inhemska klienterna var döpta eller följde nederländarnas bud. Detta understryker bildernas knytning till en maktdiskurs, där de som rörde sig i riktning med de koloniala intressena per definition var prisvärda. Så här beskrevs en tillmötesgående lokalfurste i ett memorandum från 1777:

”Daniel, som nu är kung av Amfoan, är ung men synes ge bevis på verkligt goda intentioner gentemot det Ädla kompaniet, och följer nära sin avlidne fader Bartholomeus i fotspåren. På grund därav har jag behandlat honom med samma välvilja i alla frågor, desto mer som han, ehuru den svagaste av alla regenterna, har visat sig beredd så fort han kallats, och levererat kalksten för uppbygget av Fort Concordia [den nederländska fästningen]. Till hans pris bör tilläggas att han är den ende kristne regent vars sinne förkastat det mesta av hedendomen.”¹⁴

Genom att jämföra de olika berättelserna är alltså möjligt att undergräva det textuella komplexet, att nagga berättelserna i kanten. Stoffet är tillkommet i ett mentalt fält där en

13 Freycinet 1825, s. 632-3.

14 VOC 3473, f. 514v, Nationaal Archief, Haag.

uppsättning normer och önskemål om den egna gruppens (de koloniala apparaternas, den egna nationens) progression bestämmer hur grupper och individer bedöms. Då det gäller synen på utomeuropeiska kulturer förefaller den europeiske betraktarens förväntningar vara bestämmande för i vilken grad synen är positiv eller negativ; man önskar uppmuntra den tendens man finner fördelaktig för Västerlandet (respektive Nederländerna, Portugal etc).¹⁵ Komparationen kan därmed frilägga tendenser i materialet – den ena sidans skurk var den andra sidans hjälte, och så vidare. En jesuitisk missionärsrapport från 1670 visar med vilka lysande färger en raja som spelade på Portugals villkor kunde sublimeras. De furstar med portugisiska namn som beskrivs här var från Amarasi, ett rike som var nära allierat med portugiserna och intensivt bekämpade VOC:s allierade.

”Dom Rodrigo kom [...] för att besöka mig och han avlade bikt tillsammans med mig för hela sitt liv. Trots att han var en gammal man på 60 år, och sedan sina späda år kristen, hade han aldrig under hela sitt liv gått till bikt, eftersom han inte behärskade portugisiska och inget annat språk än sitt eget, som de dominikanska prästerna inte kände till, men inte förtröttades i sitt studium. Denne kung hade således blott lärt sig trons grundläggande ordningar av kungarna Dom Agostinho och Dom António, vilka till fulla lärt sig att både tala och läsa det portugisiska språket. Till slut vistades kungen Dom Rodrigo där i sin fränka, Dona Marias [...] hem på Solor och kom ofta därifrån till mig för att behandla andliga frågor, glad över att ha funnit mig som kände hans språk och kunde undervisa på detta i troslära. Slutligen biktade han sig för mig genom att lägga bort hela sitt livslopp under största ånger och öppenhet och säga – under inte så liten förlägenhet å min sida – hur han kunnat beskylla åtskilliga kristna européer som inte känt till denne mans oförvitliga liv, gudsfruktan och lovvärda vandel. Därefter begav han sig vid pass femton dagar senare hemåt, och visade sitt kungarike hjärtats och sinnets största iver och uppmuntran och han begav sig att förkunna helgonen i ordens mirakler, de helgon som han tidigare i sin okunighet önskat lära känna.”¹⁶

Denna panegyrik, som väl att märka innehåller en udd av kritik mot de europeiska landsmännen, kan kontrasteras mot nederländska rapporter från samma tid som skriver utifrån en antiportugisisk synvinkel och hämtar sina uppgifter från sina timoresiska allierade, fiender till Amarasi. Rapporterna beskriver följaktligen konsekvent Amarasi som ett avgrundsland. Den timoresiska traditionen av huvudjakt – uppenbarligen underblåst genom de koloniala gruppernas maktspel – gjorde ömsesidiga räder mellan amarasierna och VOC:s allierade till blodiga om än rätt småskaliga affärer. En rapport från 1673 säger att de allierade ”dagligen hotas av amarasierna, som sorterar under portugiserna i Lifau och Larantuka [orter på Timor och Flores], och nu åsamkas skada på sina planteringar”.¹⁷ Grupper som har förbindelser med de europeiska rivalerna betecknas rutinmässigt som ”portugisernas kreatur”. VOC-dokumentet i slutet av 1600-talet är fulla av kommentarer om påstådda amarasiska grymheter. Den ena sidans helgon blir den andras demon, genom att man förstorar upp varsin skärva av den komplicerade verkligheten.

Komparationen kan också spåra det sätt på vilket rastänkande fungerade i den koloniala kunskapsproduktionen. Den rasism som existerade i europeiska kretsar på 1600- och

15 Detta har betonats av Colin Mackerras i hans välkända arbete om västliga Kinabilder (Mackerras 1989).

16 Jacobs 1988, s. 242.

17 Nederländskt missiv, 31 januari 1673, i Coolhaas 1968, s. 846.

Vardagsscen i den nedeländska handelsposten Kupang. Fransk Illustration från 1818.

1700-talet skilde sig en del från den moderna varianten genom att den var mindre ideologiskt låst och mer knuten till kulturellt betingade symboler som religion. Ofta var den tidens tänkande i termer av raser starkt utilitaristiskt präglad. Då det var fördelaktigt för kolonistörernas ställning och syften var de relativt öppna över rasgränserna, men när det så passade dem var de präglade av en stark tro på den egna etniska gruppens överlägsenhet.¹⁸ Denna dubbelhet framkommer starkt i det timoresiska materialet, där fascinerande kontraster framträder i synen på den asiatiska Andre.

Vem var beroende av vem?

En andra punkt gäller nederländarnas prekära ställning på Timor. De vågade sig vanligen inte ut ur fortet i Kupang, eller den lilla handelsstad som växte fram invid den. Därtill kom en naturlig men ibland förbisedd aspekt på det tidiga koloniala samhället. Bristen på vita europeiska kvinnor i asiatiska farvatten ledde oundvikligen till blandgiften med lokala flickor, vilket skapade ett intressant element av hybriditet. Det har på senare tid framhållits att kolonialism inte bara bör ses som ett uttryck för europeiska nationella ambitioner, utan också som en historiskt nyanserad resekultur. Det koloniala projektet byggde visserligen på en idé om ett återvändande eller tillbakaflöde till ursprungslandet. Men samtidigt var det också fråga om en migration, en diaspora, som skapade blandkulturella former var den än etablerade sig.¹⁹

Den stora majoriteten av Kupangs invånare hade inte en droppe europeiskt blod i sina ådror, något som bland annat ledde till att malajiska snarare än nederländska var det nor-

¹⁸ Jones 2003, s. 211-5.

¹⁹ Gandhi 1998. s. 132-3.

Kupang som det tedde sig för en nederländsk besökare på 1830-talet. det var ett litet multi-etniskt samhälle som växte upp kring det fallfärdiga Fort Concordia, som syns på en låg höjd vid havsranden.

mala kommunikationsmedlet. ”Rasblandning” blev normen snarare än undantaget. Personer med nederländska kristna namn och juridisk status som borgare betecknas i förekommande fall som *mixtiesen* (mestiser) i dokumenten – inte som en nedvärderande term utan som en gängse kategorisering. Intressant är också att personer av furstlig rang (*usif*) ibland gjorde sig möda att gifta bort sina döttrar med nederländska VOC-anställda. Det var en del av det komplexa timoresiska systemet med brudgivare och brudtagare, där giftemålet var en hierarkiserande handling som placerade den givande parten i en precedensställning gentemot den mottagande parten.²⁰ Allt detta gav naturligtvis förutsättningar för viss kolonial kännedom om hur det lokala samhället fungerade inifrån.

Därtill ledde nederländarnas geografiska isolering på ön till att de *måste* samla in och bearbeta information från sina lokala allierade om vad som hände på den oroliga ön. Den tillhandahållna informationen återges i rapporterna, ibland med kritiska reservationer. Det betyder att ett element av inhemsk narration faktiskt finns inbakat i materialet. Med jämna mellanrum träffar man på formuleringar som nederländarna själva inte verkar ha förstått mycket av, men som kan vara meningsfulla i ljuset av andra data.

Varför man skrev.

En tredje sak att beakta är frågan om *varför* rapporterna skrevs, och vad som förväntades av dem. Materialet måste kontextualiseras i ljuset av VOC:s behov och förväntningar. VOC var ett kommersiellt aktiebolag där vinsten i någon bemärkelse var kung. Talet om förväntade eller möjliga profiler går som en röd tråd genom Kompaniets rapporter. Rapporterna från de

²⁰ Schulte Nordholt 1971, s. 140.

olika handelsstationerna studerades som vi sett i Batavia för att ge underlag till vidare beslut. Vad Kompaniet behövde var alltså inte subjektiva utläggningar utan fakta, klarlägganden, siffror. Även om rapporterna innehåller mycket av fördomsfulla termer och självtröstande var kolonialtjänstemannen ändå beroende av att göra ett tillfredsställande jobb för att kunna fortsätta sin karriär. Som det handelskompani det var styrdes inte VOC genom gängse europeiska ståndsskrankor, och den fåtaliga nederländska adeln hade ingen större roll däri. Däremot fanns en fastlagd rangordning, med titlar som antydde organisationens kommersiella art: *onderkoopman*, *opperkoopman*, och så vidare. En person med goda talanger kunde göra en god karriär i hierarkin, så att en simpel artillerist kunde sluta som guvernör över ett handelskontor. Personer som ansågs ha brustit i sina åtaganden kunde däremot behandlas ytterst hårdhänt – ett känt exempel är svensken Fredrik Coyet, som efter att ha förlorat kontoret på Taiwan till en sino-japansk äventyrare år 1662 utsattes för skenavrättning och vanhedrande avsked.²¹ Det fanns alltså verkligen ett starkt incitament för de nederländska kommendörerna att beskriva vad som pågick vid deras handelskontor utan att förfalla till önsketänkande.

Förklara fördomarna

För det fjärde är det metodiskt intressant att studera den typologi av fördomar och subjektiva utsagor som ändå finns i materialet. Som vi tidigare varit inne på tenderar skildringar av utomeuropeiska miljöer att följa vissa kulturellt betingade mönster. Det är ett känt faktum att reseberättelser gärna lånar element från varandra trots att de formellt är ögonvittnesskildringar.²² Ändå återspeglar de europeiska texterna trots allt saker som besökarna såg och hörde under sitt möte med de inhemska kulturerna. Iakttagelserna må vara fragmentariskt uppfattade och tolkade ur en exklusivt västerländsk förklaringsram, men de går i sista hand tillbaka på en konkret interaktion. I vårt timoresiska fall blir det intressant att studera subjektivt färgade och ofta negativa omtalanden om kulturella eller materiella element i det inhemska samhället med senare etnografiska data.

En metodisk etnografi utvecklades ju först under 1800-talet, och från 1800- och 1900-talen finns det gott om skildringar av timoresisk kultur av akademiskt skolade skribenter. Detta material ger en möjlighet att komparera de tidigmoderna narrationerna med senare tiders etnografi och antropologi. Ofta kan det visas att nederländarna misstolkat eller i varje fall ofullständigt begripit det de sett – religion, ceremonier, etikett, krigföring, diplomati och så vidare. Mycket av det som för kolonistören tedde sig som irrationellt, barnsligt, vidskepligt och klandervärt klarnar alltså betydligt vid en sådan jämförelse. Man kan ge ett exempel från ett memorandum som en kommendant författade för sin efterträdare år 1712. Här beskrev han de allierade rajorna så som han uppfattade dem:

”För att först tala om kupangeserna ska jag säga Er att deras konung eller furste Ammat-homanana, annars känd som Den unge konungen, är en person som föga bemödar sig om regeringen. Detta sköttes av hans momboir [regent] Ammakokke som var gammal och utlevad [?], tills han avled den 23 mars. Och då temukungerna [hövdingarna] inte har respekt för vare sig kungen eller hans momboir, har jag hållit ett vakande öga på dem [...] På

21 Müllern 1963.

22 Vickers 1994, s. xiv.

Ännu en bild av en timoresisk krigare, utförd av en nederländare år 1829. Man kan jämföra den första illustrationen av en 1600-talskrigare. Bilden är en typisk produkt av 1800-talet, då etnografiska observationer ledde till mer detaljerade framställningar av dräktdetaljer och föremål.

detta vis höll jag vid min ankomst detta grälsjuka och retliga folk i styr så att de inte ställde till några uppträden...²³

En spontan läsning ger vid handen att den lokale rajan i Kupang var en loj figur som ingav föga respekt hos sina bångstyriga undersåtar. Den europeiske kommandanten framstår här närmast som en skolmästare som har på sin lott att hålla sträng uppsyn över en skock bråkstakar. För att förstå situationen korrekt måste man emellertid känna till de timoresiska furstendömenas anatomi. Rajan var ingen aktiv härskare, helt enkelt därför att det traditionella systemet förbjöd honom att vara det. Han förväntades vara en rituellt vördad figur som höll det politiska systemet på plats genom att vila i dess centrum, ”äta, sova och dricka.” Komplexiteten i det politiska systemet kartlades först med 1900-talets antropologiska forskning.²⁴

Samtidigt finns det fallgropar i tillvägagångssättet. Det är inte självklart att de kulturella strukturerna var desamma på 1600- och 1700-talen som på 1800- och 1900-talen. Även i vår tid förefaller antropologer (trots bedyranden om motsatsen) att ofta ta för givet att de strukturer de kartlägger också gäller för en ospecificerad dåtid. Vilket alltså inte behöver vara fallet ens då vi rör oss med ett lågteknologiskt och småskaligt samhälle med uppenbara

23 VOC 1826, 25 maj 1712, f. 24, Nationaal Archief, Haag.

24 I första hand med H. G. Schulte Nordholts voluminösa undersökning från 1971, byggd på både historiskt källmaterial och etnologiskt fältarbete.

”konservativa” drag som det vi finner på Timor. Tvärtom kan man se att livsbetingelserna på Timor ändrades under tidigmodern tid genom olika materiella nyheter: det ursprungligen amerikanska majsets intåg som basgröda, möjligheterna för eliter att berika sig genom sandelhandeln, skjutvapnens spridning, och så vidare.

Muntlig tradition och muntlig historia

En femte möjlighet som man kan laborera med gäller muntlig tradition. Denna skiljer sig från muntlig historia genom att det rör sig om uppgifter som förmedlats genom minst ett muntligt led. Som bekant är sådana traditioner vanskliga att använda för att rekonstruera historiska skeenden, då berättelserna hela tiden tenderar att omtolkas i ljuset av sin egen tids föreställningsvärld – inte ens muntlig historia accepteras av alla historiker som en framkomlig väg, till följd av minnets alla felkällor. Samtidigt måste man ha klart för sig att segheten i traditionen skiljer sig mycket beroende på omständigheterna. I skriftlösa samhällen med en stark central tradition i form av kunga- och hövdingadömen, institutioner och rituella bruk, kan en bild av det förgångna bevaras som visserligen är tillrättalagd men ändå bevarar faktuell uppgifter relativt väl. I andra samhällen finns det mindre kontroll över förmedlingsprocessen, vilket kan betyda att successiva generationer starkt omskapar historierna efter behov och utblick.²⁵

I själva verket finns potentiella användningsområden i det timoresiska fallet. Skrivkonsten var nästan okänd, samtidigt som de små furstendömena hade ett behov av att legitimera den rådande maktstrukturen genom en uppsättning myter, ursprungsberättelser, genealogier och historiska episoder. Genom denna berättarskatt förankrade man *adat*, det traditionskomplex som bar upp samhället. De aristokratiska klanerna hade speciellt utsedda talesmän, kallade *mafefa* i Västtimor och *makoan* i centrala och östra Timor, bland vilkas uppgifter hörde att hålla reda på berättarskatten och förmedla den vidare till nästa släktled.

I det dokumentariska materialet omtalas ofta händelser som går igen i senare muntliga traditioner, vilka upptecknades på 1800-, 1900- och 2000-talen. Just det faktum att vi kan identifiera händelsen i två källor av helt olika typ gör att de kan tjäna som korrektiv till varandra. Inte så att den orala berättelsen i sak skulle vara faktuellt pålitlig. Men genom att studera den kan man skönja *vad* som var värt att minnas – det kollektiva minnets preferensramar. De element i händelsen som var viktiga för nederländarna var kanske av underordnad betydelse för detta kollektiva minne. Genom att jämföra de bägge källtypernas struktur kan man därför i viss utsträckning komma *den Andres röst* på spåren, trots de källkritiska svårigheterna.

Vad betyder översättningen?

En sjätte punkt bör infogas i resonemanget. Det finns faktiskt en begränsad men dock kategori av inhemska timoresiska berättelser som är samtida med händelserna på 1600- och 1700-talen. Trots att öns befolkning inte var läskunnig dikterade de allierade rajorna officiella brev som årligen skickades från Kupang till generalguvernören i Batavia. Dessa brev är standardiserade och är inte alltid så innehållsrika. Likväl ger de ibland en intressant motbild till den nederländska versionen av händelserna. Det gäller till exempel när de klagar över

²⁵ Finnegan 1996.

brutala eller giriga lokala nederländska kommandanter. Man kan citera ett sådant brev från 1674, skrivet av de tre allierade rikena Kupang, Sonbai och Amabi:

”Vi konungar och orangkayas [stormän] låter Herr Generalen veta att Herren Gud har låtit oss hemsökas av gräshoppor i samma mängd som håren på våra huvuden. De äter upp alla våra planterade och sådda grödor, så att vi nu hungrar till döds och inte har någon föda. Därutöver straffar oss [kommendanten] Jacob van Wijkersloot mycket hårdare än Herren Gud, och detta på allehanda sätt. Vi arbetar dag och natt med våra kvinnor och barn och har gjort tre kalkugnar. Därutöver måste vi bryta korallsten, och släpa trä och kalk [...] Jacob van Wijkersloot låter sina soldater löpa utomhus och låter sina slavar löpa genom hela bosättningen; de skjuter grisar, bockar, får och höns. De stjälar också tobak, ägg och rotfrukter. De för iväg det, och då folket begär betalning så sticker, slår och jagar de iväg dem.”²⁶

Det finns kanske ett par hundra sådana brev bevarade från furstar och aristokrater på Timor och angränsande öar. De skrevs på malajiska som var det allmänna kommunikationsmedlet mellan nederländare och inhemska befolkningar i arkipelagen. Brevens översattes sedan till nederländska av professionella tolkar, vilka förefaller ha gjort ett relativt gott arbete. I de fall då vi har kvar de malajiska versionerna kan vi dock se att passager som för nederländarna föreföll gåtfulla ibland utelämnades.

Det går att se den Andre!

Jag har på dessa sidor försökt visa att det finns metodiskt framkomliga vägar att tränga genom ett kolonialt material för att ringa in inhemska perspektiv och historiska strukturer, även då detta material relaterar till ett i sig illitterärt icke-västerländskt samhälle. Förhållandet mellan de tidigkoloniala makthavarna och deras inhemska klienter var och förblev asymmetriskt av flera skäl. Det teknologiska gapet minskade inte under sekler av halvkolonial eller kolonial dominans, utan ökade tvärtom i accelererande takt fram till avkoloniseringen 1949 (i Östtimors fall 1999). Den koloniala kunskapsproduktionen var stadigt en europeisk affär, och få inhemska timoreser utnyttjades i den koloniala byråkratiska apparaten fram till tjugonde århundradet. Bristen på ekonomiska profiter på ön gjorde att någon självmedveten klass av företagare eller *compradores* (mellanhänder) aldrig kunde utvecklas, och relationen mellan nederländaren och timoresen förblev mer administrativ än ekonomisk. Vi är därför så att säga dömda att betrakta Timor genom koloniala ögon. Genom en kritisk och bred ansats kan man likväl komma motkrafter och alternativa berättelser på spåren. Genom att analysera källmaterialets narrativa struktur kan man belysa hur kolonialismen som historiskt fenomen var en flerbottnad process som inte bara kan reduceras till en fråga om ensidig dominans.

Litteratur:

Akveld, L. & Jacobs, E.M., 2002, *The Colourful World of the VOC*. Amsterdam: THOTH.
Coolhaas, W. Ph. [red.], 1968, *Generale missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Vol. III: 1655-1674*. Haag: M. Nijhoff.

²⁶ Dagh-Register 1887-1931, År 1674, s. 224, 226.

- Coolhaas, W. Ph. [red.], 1971, *Generale missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Vol. IV: 1675-1685*. Haag: M. Nijhoff.
- Cribb, R., 2000, *Historical Atlas of Indonesia*. Richmond: Curzon.
- Dagh-register, 1887-1931, *Dagh-register gehouden int Casteel Batavia*. Haag & Batavia: M. Nijhoff & Landsdrukkerij.
- Enthoven, V., 2002, 'Van steunpilaar tot blok aan het been; de Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Unie', i Knaap, G., & Teitler, G., *De Verenigde Oost-Indische Compagnie tussen oorlog en diplomatie*. Leiden: KITLV Uitgeverij. [Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 197.]
- Finnegan, R., 1996, 'A Note on Oral Tradition and Historical Evidence', i Dunaway, D. K., & Baum, W. K. [eds.], *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Walnut Creek etc.: Altamira Press.
- Freycinet, L. C. D. de, 1825, *Voyage autour du monde. Historique*. Paris: Pillet Ainé.
- Gandhi, L., 1998, *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jacobs, H., 1988, *The Jesuit Makasar Documents (1615-1682)*. Rome: Jesuit Historical Institute.
- Jones, E. A., 2003, *Wives, Slaves, and Concubines: A History of the Female Underclass in Dutch Asia*. Ph. D. Thesis, University of California, Berkeley.
- Mackerras, C., 1989, *Western Images of China*. Hongkong: Oxford University Press.
- Mulinari, D., 2001, 'Nomadisk teori? Om den postkoloniala analysens relevans och begränsningar', *Häften för kritiska studier* 2001, sid. 32-45.
- Müllern, G., 1963, *Förste svensken i Japan; han som miste Formosa*. Stockholm: Saxon & Lindström.
- Ormeling, F. J., 1956, *The Timor Problem*. Djakarta & Groningen: Wolters & M. Nijhoff.
- Pelon, J. B., 2002, *Description de Timor occidental et des îles sous domination hollandaise (1771-1778)*. Paris: Ass. Archipel. [Cahiers d'Archipel 34.]
- Reid, A., 1993, *Southeast Asia in the Age of Commerce, Volume Two: Expansion and Crisis*. New Haven & London: Yale University Press.
- Roever, A. de, 2002, *De jacht op sandelhout*. Zutphen: Walburg Pers.
- Schulte Nordholt, H. G., 1971, *The Political System of the Atoni of Timor*. The Hague: M. Nijhoff. [Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde 60.]
- Tarling, N. [ed.], 1999, *The Cambridge History of Southeast Asia, Volume One, Part Two*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weinstein, B., 2005, 'History Without a Cause? Grand Narratives, World History, and the Postcolonial Dilemma', *International Review of Social History* 50, sid. 71-93.
- Vickers, A., 1994, *Travelling to Bali: Four Hundred Years of Journeys*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.